TÜRKİYE'DE GÖÇ ÇALIŞMALARINDA 1980 SONRASI PARADİGMA DEĞİŞİMİ

Cenk Saraçoğlu

Bu panelin açılış konuşmasını yapan Tarık Şengül bir makalesine "Türkiye tarihi bir yönüyle aslında kentleşmenin tarihidir" cümlesi ile başlamıştı. Bu cümleyi "Türkiye tarihi bir yönüyle aslında göçün tarihidir" şeklinde değiştirsek sanırım doğruluğundan bir şey kaybetmez. Kentleşme ile göçün birbirleriyle ilişkili hatta belirli soyutlama düzeyinde özdeş olduğunu düşündüğümüzde aslında bu iki cümlenin aynı şeyleri ifade ettiği bile söylenebilir. "Türkiye tarihinin aslında göçün tarihi" olduğu savı yalnızca bu ülkedeki iç göçün ülkenin kuruluşu kadar eskiye dayandığını ifade etmiyor. Aynı zamanda yöntemsel olarak Türkiye'deki toplumsal formasyonun yapısının ve tarihsel dönüşümünün göç süreçlerinin nasıl bir yön izlediğinden yola çıkarak açıklanabileceğini de söylüyor. Keza Türkiye'deki göç süreçleri, dünyanın diğer toplumsal bağlamları için de söz konusu olduğu gibi, hem toplumsal yapının değişiminden doğrudan etkilenmiş hem de bu yapının dönüşümünü doğrudan etkilemiş bir olgudur. Bu nedenden ötürü Türkiye'nin düşünce hayatında göç süreçlerinin nasıl bir teorik çerçevede, ne tür yöntemlerle ve kavramlarla ele alındığı aynı zamanda Türkiye'de genel olarak toplumsal yapının nasıl incelenegeldiğini anlamamız için iyi bir çıkış noktası olabilir. Bu çerçevede bu sunumda ben Türkiye'deki özellikle iç göç konusunda bugüne kadar birikmiş akademik literatürü inceleyerek hem Türkiye'deki göç süreçlerinin dünden bugüne nasıl bir hat izlediğini, hem de Türkiye'nin düşünce hayatında göçe yönelik yaklaşımların nasıl çeşitlendiğini ve değişime uğradığını inceleyeceğim. Göçün nasıl çalışıldığını incelemek aynı zamanda Türkiye'de genel olarak sosyal bilimlerde hangi dönemde ne tür paradigmaların hakim olduğunu göstermede de bize yardımcı olacak.

Göç çalışmalarına yönelik bu tür bir inceleme yaparken genel olarak Türkiye tarihini anlamada kullanılan yaygın bir dönemleştirmeden ben de istifade edeceğim. Türkiye tarihi incelenirken içinde yaşadığımız toplumda politik, ideolojik ve ekonomik alanda çarpıcı kopuşların başlangıcını temsil eden 1980 yılı bir milat olarak ele alınır. Bu yaklaşıma göre ithal ikameci veya ulusal kalkınmacı politikaların bir süreklilik arz ettiği 1950-1980 arası yıllar ile bundan bir kopuşu temsil eden 1980 sonrası yıllar kendi bütünlükleri içinde birbirini takip eden iki ayrı dönem olarak incelenir. Her ne kadar oldukça üst bir soyutlama düzeyine ait olsa da ve daha çok ekonomi belirlenimliymiş gibi gözükse de söz konusu dönemleştirme Türkiye tarihini anlamamızda her saman sadeleştirici ve açıklayıcı olmuştur. Aynı dönemleştirme Türkiye'deki göç çalışmaları literatürünün gelişimini ve güncel durumunu anlamamızda da oldukça faydalı olacak. Yalnız böyle bir dönemlendirme bu konuda üretilen akademik çalışmaları krononolojik olarak sıralayıp sınıflandırmaktansa onları araştırma nesneleri ya da konuları uyarınca ayıracak. Yani 1950-1980 arası üretilen göç çalışmalarından değil bu dönemdeki göçe dair üretilen çalışmalara bakacağız; yani göç çalışmaları literatürüne dair sınıflandırmamız 1950-1980 arası göç üzerine yapılan çalışmalar ve 1980 sonrası dönem üzerine yapılan çalışmalar olarak ikiye bölmek şeklinde olacak.

Bu iki dönemdeki göç süreçleri üzerine yapılan çalışmalar kullanılan teorik çerçeve, kavramlar ve işlenen konular açısından oldukça büyük farklılıklar sergiliyor. Bunun bir nedeni elbette bu iki dönemdeki göç olgusunun farklı toplumsal zeminlerde ortaya çıkması ve bu bakımdan da farklı özellikler sergilemesi. İncelenecek toplumsal olgu nitelik değiştirdikçe onu incelemekte kullanılan çerçevelerin de değişime uğraması kaçınılmazdır. Öte yandan bu iki dönem arasında ortaya çıka çarpıcı farklılıklar aynı zamanda sosyal bilimlerde 1990 sonrasında ortaya çıkan paradigma değişimleriyle de ilgilidir. Şöyle ki 1980 öncesindeki göç süreçlerine dair çalışmalar daha çok 1970-1990 yılları arasında üretilmiş ve birikmiştir; 1980 sonrasını inceleyen çalışmalar da doğal olarak 1990 sonrasından itibaren bir literatüre dönüşebilmiştir. Bu noktada bu iki ayrı döneme dair üretilen çalışmaların yapısı sadece araştırma nesnelerinin nitelikçe farklı olmasından değil aynı zamanda üretildikleri dönemdeki akademik ve düşünsel hayatın özellikleri tarafından da şekillenmiştir. Bu bakımdan 1980 sonrasına dair çalışmalar hem bu dönemde gerçekleşen göçün farklı özelliklerinin hem de bu dönemdeki akademik yaşamın düşünme kalıplarının izlerini taşır. Bu bakımdan böyle bir karşılaştırma bize hem göçün hem de Türkiye'deki düşünce dünyasının dönüşümü hakkında bazı çıkarımlarda bulunmamızı kolaylaştıracak malzeme sağlayabilir.

1950-1980 dönemine dair göç çalışmalarının genel bir görünümünü ortaya koymadan önce bu dönmemdeki göç süreçlerinin herkes tarafından kabul edilen bir takım betimleyici özelliklerini sergilemeye çalışalım. Herkesin de bildiği gibi bu dönemde, özellikle 1960'lı yıllarda hızlanmak üzere Türkiye'de ulusal kalkınmacı politikalar hayata geçirilmeye başladı; bu sanayileşme sürecini hızlandırdı ve kentleşmeye yeni bir ivme kazandırdı. Bu dönemin ekonomi-politiği üzerine çokça yazılıp çizildiği için burada herkesin bildiği ayrıntılara girmek istemiyorum. Bu herkesin hakkında bir fikir sahibi olduğu bağlamda ortaya çıkan iç göçün özelliklerine bakarsak bir kere bu dönemde göçün yönü ağırlıklı olarak kırdan kente idi ve bölgesel değil tam anlamıyla ulusal ölçekte gerçekleşen bir fenomendi. Bunun da böyle olması doğaldı çünkü hepinizin de bildiği gibi göç Türkiye kentlerinin ulusal kalkınmacı hamlesiyle sanayileştiği ve kırsal işsizliğin yükseldiği bir dönemde gerçekleşiyordu. Yani Türkiye'nin bütün bölgelerindeki kırsal nüfusu yerinden eden bir süreçten bahsediyoruz. İkinci olarak birinci noktayla ilişkili olacak şekilde bu dönemde kente göçe edenler etnik olarak amorf bir yapı sergiliyorlardı ve göç etmelerinin arkasındaki motivasyon genellikle her bölge için benzerdi. O da şehirdeki ekonomik olanakların varsayılan cazibesi ve kırsal işsizlik.

Bu dönemi inceleyen göç çalışmalarının sergilediği bir takım ortaklıklara bakarak bunların 1980 sonrası dönemi ele alan çalışmalardan farklılıklarını ortaya koymaya çalışacağız. 1960-1980 arası dönemi inceleyen göç çalışmalarının en çarpıcı özelliği iç göçü mutlaka Türkiye'deki genel toplumsal ve ekonomik dönüşümle ilişki içine ele almaları ve çoğunlukla bu dönüşümün bir bileşeni olarak görmeleri. Bu dönemdeki göçü bir araştırma nesnesi olarak ele alan araştırmacılar bunu yaparken ya aslında Türkiye'deki sosyal dönüşüm bir bütün olarak inceleme gayesini taşıyorlardır ve göçü bunun bir parçası olarak mercek altına alıyorlardır, ya da hususi olarak göçü çalışıyorlarsa bunu mutlaka Türkiye'deki toplumsal yapının gelişimi bağlamında ele almak durumunda kalıyorlardır. Bu döneme dair göç alan belirli bölgelere dair yapılan yerel ölçekli araştırmalar bile asıl olarak bu yerel ölçeğe

dayanarak ülke ölçeğindeki kentleşme ve iç göç dinamiklerini anlama gayesi güdüyorlardı. Örneğin Kemal Karpat'ın "Gecekondu" isimli 1976 tarihli çalışması esasen İstabul'da Hisarüstü ve Baltalimanı mahallerine dönük bir çalışmadır ama kitabın hemen başında asıl maksadın Türkiye'deki iç göç dinamiklerini anlamak olduğu belirtilir. Keza Mübeccel Kıray'ın İzmir ile ilişkili çalışması İzmir ölçeğinden Türkiye'nin genel toplumsal dönüşümüne ışık tutma amacı taşır. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi bu dönemdeki göçün biraz önceki bahsettiğimiz ulusal ölçekli olması özelliğiyle ilgili. Bu dönemde iç göçün bölgesel ya da etnik bir özellik sergilemeyip Türkiye genelini kuşatması bu dönemdeki göçle ilgili herhangi bir çalışmanın da ulusal ölçeğe taşınmasını zorunlu kılıyor ve araştırmacıları bir bütün olarak Türkiye'yi bir çalışma nesnesi olarak almaya itiyordu. İkincisi ise daha çok 1960-1980 arasındaki akademik ve düşünsel hayatın durumu ile ilgili bir etken. Bu dönemde Türkiye'deki sosyal bilimlere ve siyasi düşünceye hakim olan yakıcı ve hemen herkesi ilgilendiren soru şuydu: Türkiye nasıl bir toplumdur ve nasıl bir yöne doğru ilerlemektedir, ya da ilerlemelidir? Özellikle Türkiye'deki sol entelijansiyanın üzerinde epey tartışma yürüttüğü ve bir nevi öncüsü olduğu bu soru aslında sosyal bilimlerde her siyasi kesimden insanın üzerine mesai yürüttüğü bir bilmeceydi. Farklı teorik formasyonlardan ve politik pozisyonlardan gelseler de Doğan Avcıoğlu'ndan İlhan Tekeli'ye, Mübeccel Kıray'dan Kemal Karpat'a; Emre Kongar'dan Ruşen Keleş'e bütün sosyal bilimcileri yatay kesen bir soruydu bu. Tabii ki Türkiye'deki toplumsal yapının dönüşümüne yönelik kullanılan çerçevelerin ve kavramların farklılıkları burada göçe nasıl yaklaşıldığını da etkiledi. Türkiye'nin tarihsel gelişimini İlhan Tekeli'nin 1970'lerdeki Kentleşme Yazıları'nda olduğu gibi kapitalizme geçiş veya kapitalizmin yükselişi bağlamında tartışanlar için göç sanayi kapitalizmin gereksinim duyduğu emek gücünün kentlere akışını temsil ediyor, Türkiye tarihini bir modernleşme süreci olarak yorumlayanlar açısından bu kentleşmenin modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak teşhis ediliyordu. Örneğin Karpat (1976), Michael Danielson ve Ruşen Keleş(1985) ve Tansı Şenyapılı(1976) gibi isimler için bu modernleşmenin kaçınılmaz bir uzantısıydı. Göçün kentlerde oluşturduğu toplumsal sorunlar ve değişim ise buna göre ya kapitalizmin sorunları ya da modernleşmenin sancıları olarak tespit edildiler. Farklı geleneklerden kaynaklı bu yaklaşımlar için göç nasıl kavramlaştırıldığından bağımsız olarak bir toplumsal gelişmenin ürünü olarak kavrandığından aslında bir ilerleme emaresiydi. Ya kapitalizme geçişin ya da modernleşmenin bir emaresi. Bizim konumuz açısından daha önemli olmak üzere bunların diğer bir ortak özelliği, bir kez daha yinelemek gerekirse, göçü makro düzeydeki bir toplumsal dönüşümün parçası olarak ele almalarıydı. Bu dönemde kente gelen göçmenler üzerine yerel düzeyde ampirik çalışmalar yapılsa da bunlardan elde edilen bulgular genel toplumsal dönüşümün yapısını anlamaya yönelik bir takım çıkarımlarda bulunmak yönünde işler kılındı. Bu döneme ait göç çalışmaları ilk ürünlerini 1970-1980 arasında verdiğinden bu dönemin belirttiğimiz bu düşünsel ortamından fazlasıyla etkilendi ve 1980 sonrasında 1950-1980 arası döneme dair yapılan çalışmalarda da bu paradigmanın etkisi hissedildi.

Bu birinci noktayla ilişkili olan diğer bir nokta da şu: Göçü ekonomik gelişmenin, kalkınmanın, modernleşmenin veya kapitalizmin kaçınılmaz bir ürünü olarak gören bu yaklaşım başlı başına göç olgusunun kendisini sorun olarak görmediler. Bunlar için sorun olarak görülen şey göçün hızı ve bu hıza paralel olarak kentlerde yarattığı kontrol edilmesi

güç toplumsal sorunlardı. Sorun örneğin çarpık kentleşme olarak adlandırılan olgu ve de bunun alamet-i farikası sayılan gecekondulardı. Buna göre gecekondular ya bu büyük dönüşümün doğurduğu kentsel eşitsizliğin yoğunlaştığı alanlar ya da aşırı hızlı modernleşmenin ortaya çıkardığı bir takım uyumsuzluklar ya da bir tür patolojiydi (Şenyapılı, 1978). Tabii burada o dönem benzer toplumsal alt üst oluş süreçlerinden geçen geç kapitalistleşmiş toplumlara ve özellikle de Latin Amerika şehirlerine yönelik yapılan özellikle Chicago ekolü etkisindeki çalışmaların da benzer bir çerçeveyle kurulmuş olmalarının etkisini hesaba katmak gerekir. Göç çalışmalarının bu dönemde ana sorunsallarından birini bu gecekondular ve gecekondulu nüfus oluşturuyordu. Buralardan köklenen yeni siyasi kimlik oluşumları da aynı zamanda bu büyük toplumsal dönüşüme yönelik bir reaksiyon olarak sunuldu. Buna göre gecekondulu nüfus Marksist bir formasyondan gelenler için kapitalizmin yarattığı eşitsizliklere karşı bir muhalefet odağı, modernleşme paradigmasından yola çıkanlar içinse bu hızlı dönüşümün yarattığı sarhoşlukta bir tür kültür şoku içerisindeki ya da kültürel entegrasyonunu tamamlayamamış kitlelerdi.

1980 sonrasına dair göç çalışmalarında bu bahsettiğimiz makro ölçekli kapitalizm ya da modernleşme çözümlemesine bağımlı çerçevenin neredeyse tamamen terk edildiğini görüyoruz. Bunda bu dönemdeki göçün nitelik değiştirmesiyle olduğu kadar Türkiye'deki sosyal bilimlerde ortaya çıkan epistemolojik kaymanın da etkisi var. Göçün niteliğindeki değişim artık 1980 öncesini ele alan çerçevelerde bir revizyon ihtiyacını kaçınılmaz olarak ortaya çıkarıyordu, ama bu revizyonun nasıl bir biçim alacağı Türkiye'deki akademik ve düşünsel hayatta kendisini gösteren anlayış değişiklikleri, yeni teorik yaklaşımlar ve epistemolojik pozisyonlarla açıklanabilir. Öncelikle bu revizyon ihtiyacını doğuran göç süreçlerindeki maddi değişimleri ortaya koymak gerekiyor.

1980 sonrasında iç göç süreçlerinde ortaya çıkan niteliksel değişim Türkiye'nin son otuz yılına damgasını vuran iki yapısal dinamiğin oluşturduğu zeminde cereyan etti. Bunlardan birincisi Türkiye'nin neoliberal ekonomik yeniden yapılanması, ikincisi ise Kürt sorunu. Türkiye'deki neoliberal ekonomik dönüşümün ortaya çıkardığı eğilimleri burada uzun uzadıya anlatmaya gerek yok; bunun analizi çok kez yapıldı zaten. Bizim için burada önemli olan bu dönüşümün göç süreçlerindeki niteliksel dönüşüme yansımaları. Neoliberalizmin göçle ilişkisi bu büyük ekonomik dönüşümün kentlerdeki mekansal ve toplumsal ilişkilere etkisi dolayımıyla anlaşılabilir. Neoliberalizmin Türkiye kentlerindeki yarattığı dönüşümü belki de en sarih bir şekilde özetleyen Tarık Şengül'ün "sermayenin kentleşmesi" kavramı. Şengül'e göre 1980 sonrası süreçte sermayenin yeni karlılık alanları yaratma ya da birikmiş sermayesini değerlendirmek adına klasik sanayi yatırımları ile yetinmeyerek hatta kimi örneklerde bundan kaçarak kent arazisinden bir tür rant aracı veya değişim değeri olarak istifade etmesi eğilimin neticesinde asıl mesele olarak bu dizginsizce yayılan sermayenin şehirlerde nasıl sorunsuzca tutunabileceğini düzenlemek öne çıktı. Türkiye kentlerinin bu dönemdeki dönüşümü de sermayenin bu hedefine bağımlı hale geldi. Bunun neticesinde sermayeye yeni karlılık alanları açma adına özelikle 1990 sonrasında şehre yeni gelenler veya gelecek göçmenler için bir gecekondu alanı çevirerek konut inşa etmenin önü tıkandı. Kent merkezindeki değerli arazilere kurulu mevcut gecekondulara özellikle 1980'ler boyunca tapu dağıtmak suretiyle bu sürece bir taraf olarak dahil edildiler ve önemli bir kısmı sermayenin

kentleşmesi ürecinde ortaya çıkan rantın, küçük de olsa kendi sınıfsal pozisyonları açısından önemli bir kısmını, bu resmi taraflık sayesinde elde ederek bu alanları sermayeye terk etmeye razı oldular. Tapulandırılmayan veya kiracı konumundaki önemli bir kısım ise zorla bu "değerli" arazilerden dışarı çıkarıldılar. Bugün yürütülmekte olan kentsel dönüşüm projeleri bu sürecin son halkası olarak görülebilir. Bununla beraber zaten bu dönemde sanayileşmenin hızının kesilmesi ve emek-yoğun üretim alanlarından kaçılması kırsal nüfus için kentlerin eski cazibesini yitirmesine neden oldu. Bir de buna üst üste gelen krizlerle reel ücretlerin düşüşünü ve kentsel yoksulluğun kalıcılaşmasını eklemek gerekir. Tüm bu elverişsiz koşullar özellikle 1990'lardan itibaren Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışındaki bölgelerden büyük Batı kentlerine kırsal göçmen akışı eski hızını büyük ölçüde yitirdi. 1980 öncesi döneme baktığımızda durum hiç de böyle değildi halbuki. Bu dönem Türkiye'de sanayi kapitalizminin hızla geliştiği, karlılığın devamının emek gücünün kentlerde soğurulmasına bağımlı olduğu ve Türkiye kentlerinin bu gövdesi genişleyen emekçi nüfusun ve göçmen kitlesinin yeniden üretimini sağlama stratejisi etkisinde dönüştüğü emeğin kentleşmesi sürecini ifade ediyordu. Bu durumda kentlerin Türkiye genelindeki kırsal nüfus için bir tercih olması doğaldı.

Sermayenin kentleşmesinin doğurduğu bu sonuçlar neticesinde iç göçün durma noktasına gelmesi beklenebilirdi. Daha önce de söylediğimiz gibi bu beklenti Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu haricindeki kırsal nüfusu için belirli ölçüde gerçekleşti. Fakat Kürt bölgelerinden Batı illerine akan nüfus hızını kesmedi. İşte bu noktada bu son 30 yıla damgasını vuran ikinci dinamik olarak Kürt meselesinin etkisini bu çerçeveye dahil etmek gerekiyor. Kürt nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan Kürt sorunu kaynaklı çatışma ortamı ve 1990'ların başında ayyuka çıkan köy boşaltmaları bu bölgedeki kırsal nüfusun zorunlu olarak yerinden edilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkardı. Ve bu yerinden edilmiş nüfus bölgedeki kent merkezlerini olduğu kadar Batı metropollerini veya yerleşim yerlerini bir yaşam olanı olarak seçmek zorunda kaldılar.

Neoliberalizmin ve Kürt sorununun belirlediği bu zeminde ortaya çıkan göç hareketlerinin belli başlı özelliklerine baktığımızda 1960-1980 arasındakinden nitelikçe farklı olduğu ortaya çıkacaktır. Öncelikle özellikle 1990 sonrasında Kürt bölgelerinden gelenlerin toplam göçmen nüfusu içindeki ağırlığı artmış ve göç etnikleşerek neredeyse bir Kürt göçü haline gelmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin diğer bölgelerinden göçün hız keserek de devam etmesi söz konusu olsa bile Kürt illerindeki göçü harekete geçiren nedenler ülkenin diğer bölgelerinden ayrışarak farklı bir nitelik kazanmıştır. Bu koşullar altında 1960-1980 arasından farklı olarak bu dönemde ülkenin bütününü kuşatan ve her yerde hemen hemen aynı koşullardan beslenen bir göç hareketinden bahsedilemez. Kısacası Türkiye'deki göç hareketi bu dönemde Kürt sorunundan kaynaklı bölgesel dinamiklere daha bağımlı bir hat izlemiştir. İkinci olarak bu durum 1980 sonrasındaki Batı metropollerine göç eden kitlenin yapısına da yansımıştır. 1980 öncesinde daha önce de söylediğimiz gibi göçmenler etnik anlamda daha amorf bir görüntü sergiliyordu ve göç sürecini harekete geçiren dinamikler ve göç sonrasındaki hayat koşulları açısından göçmenler nereden gelirlerse gelsinler aynı olmasa da benzer koşulları paylaşıyorlardı. Bunları bütünleşik ve belirli bir soyutlama düzeyinde de türdeş bir grup olarak tasavvur etmek mümkündü. 1980 sonrasındaki göçmen kitlesi sadece ağırlıklı olarak Kürtlerden oluştuğu için değil bölgeden gelenlerin hem geliş biçimleri hem de

kentlerde karşılaştıkları koşullar açısından farklılaştığı için de eski bütünleşikliğini kaybetmiş durumda. Bu durum göç sonrası Kürtlerin kentsel mekansal ve toplumsal ilişkilerde yerleştiği konuma da büyük ölçüde yansıyor. Eskiden göçmen kitlesi her ne kadar hemşehrilik temelinde belirli mekansal ayrışmalar içerisinde olsa bile hem bu ayrışmalar katı ve sabit değildi hem de keskin etnik ayrımlara denk düşmüyordu. 1990'lardan itibaren ise İstanbul, İzmir, Mersin, Adana ve diğer bir çok ilde olduğu gibi savaş koşullarından kopup kentlere gelen Kürt göçmenler içlerinde bulundukları durumun ekonomik, siyasal ve sosyo-psikolojik özgünlüklerini yansıtacak şekilde kentte hem mekansal hem de sosyo-ekonomik olarak ayrışmış ayrı bir grup ya da cemaat (community anlamında) oluşturdular. Son olarak diğer nedenlerle ilişkili olacak şekilde bu dönemdeki göçün önceki dönemlerden farklı olarak sadece ülke ekonomisinin gelişimine değil aynı zamanda ülke siyasetinin gidişatına bağımlı hale geldiğini ve bu yönüyle göçün politikleştiğini söyleyebiliriz.

Göçte oluşan bu niteliksel değişimi etraflıca çözümlemek için yeni çerçevelere ve kavramlara ihtiaç olduğu açıktı. Artık hem dinamikleri hem de sonuçları açısından siyaset alanını doğrudan ilgilendiren bir hal alan Türkiye'de iç göçü ülkenin ekonomik gelişiminin, modernleşmenin veya kapitalizme geçişin bir ürünü olarak ele almak mümkün değildi. Göçün bu özellikleriyle kentlerdeki sınıf ilişkilerini, sermaye birikim süreçlerini ve mekansal, kültürel ve toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini yapısal düzeyde ele alacak ciddi araştırmalara ve teorik çerçevelere ihtiyaç baş gösterdi. Son yirmi yılda bu ihtiyacı karşılayacak akademik üretimlerin ortaya koyulabildiğini söyleyemeyiz. İç göçün değişen niteliğinin varlığında göçü çalışma biçimleri değişip ortaya yeni kavramlar, yeni çerçeveler çıksa bile bize göçle ilgili toplumsal meseleleri incelememize yardımcı olacak başlangıç noktalarını veya kavram setlerini sunacak yapısal bir çözümleme inşa edilemedi. Bunun yerine bu dönemdeki göç çalışmaları ya mahalleler ya da semtler düzeyinde kalan ampirik veya yerel düzeyde kalan araştırmalara (örneğin Sema Erder'in Ümraniye çalışması) ya da Kürt göçünün nasıl tanımlanacağı etrafında dönen tartışmalara terk edildi (örnek TESEV raporu).

Bu dönemde göçün 1980 öncesindekine zıt olarak ülke ölçeğini kuşatan dinamikler tarafından beslenmemesi ya da bir Kürt göçü niteliği kazanması bu durumun tek başına nedeni olamaz. Zira her ne kadar bu dönemdeki göçe iten faktörler Kürt bölgelerindeki özgül durumla alakalıysa da doğurduğu sonuçlar bir bütün olarak ama özellikle de Türkiye'nin Batı kentlerinde köklü demografik ve ekonomik değişimlere yol açtı; kentlerdeki sınıf ilişkileri yeni biçimler almaya başladı ve kentteki mekansal yapılanma bundan fazlasıyla etkilendi. Kısacası 1980 öncesi göçten ne kadar farklılaşırsa farklılaşsın 1980 sonrası iç göç dinamikleri doğurduğu sonuçlar açısında ülkenin genel toplumsal yapısındaki dönüşüm bağlamında ele alınmayı gerektiriyordu.

Bu dönemde böyle bir çözümlemeden uzak kalarak daha çok yönünü belirli mahallelerde, alanlarda ya da semtlerdeki alan çalışmasına yönelen çalışmalar kuşkusuz önemli bulgular ve fikirler ortaya koymuşlardır. Öte yandan bu çalışmalardaki temel sorun yaptıkları çalışmaları ve buradan elde edilen verileri 1980 sonrası göçün tarihsel olarak özgül nitelikleri çerçevesinde irdelememeleri, bu yerel ölçekten yola çıkarak bu dönemdeki göçle birlikte ülke ölçeğinde ortaya çıkan genel toplumsal değişime dair çıkarımlarda bulunmayı denememeleri ve bunun yerine yerelin bilgisini sunmakla yetinmeleridir. Bunun belki de

nedenlerinden birisi böyle bir bağlamlandırma denemesinin mutlak surette göçün dinamiklerinden biri olarak Kürt meselesine dair bir pozisyon belirlemeyi gerektirmesi ve bunun da deyim yerindeyse dikenli bir alana girmek anlamına gelmesidir. Öte taraftan bu dikenli alana cesaretle giren araştırmacıların da Kürt göçünün kentsel toplumsal ilişkilerde ne tür dönüşümlere yol açtığına dair kapsamlı bir çözümleme ortaya koydukları söylenemez. Doğrudan Kürt göçünü araştırma nesnesi olarak ele alan araştırmacılar çoğunlukla Kürt göçünün nasıl tanımlanacağı ve kaç kişinin göç ettiğine dair tartışmalara kilitlendiler. Bu dönemdeki göçün politik niteliği ve savaş koşullarında ortaya çıkmış olması onun nasıl tanımlanacağını ya da tarif edileceğini baştan politik bir mücadelenin parçası haline getiriyordu. Bu bakımdan Kürt göçünün bu dönemdeki özgüllüğünü sergilemek adına "zorunlu göç" ve "yerinden edilme" gibi kavramları kullanan ve bunları tartışmaya açan araştırmacılar öncelikle Kürt bölgelerindeki savaş koşullarını terör meselesine ya da ekonomik geri kalmışlığa indirgeyen ve göçü buradan anlatmak isteyen geleneksel inkarcı yaklaşımla hesaplaşmak zorunda kaldılar. İşin bu siyasi sorumluluk ve bir tür mücadele gerektiren yanı Kürt göçünün kentlerde nasıl bir toplumsal dönüşüme yol açtığına dair tartışmaları sürekli erteledi ve gündemden düşürdü. Keza zorunlu göçe maruz bırakılanların sayısı ampirik ve teknik bir mesele olmaktan çıktı; yine bu siyasi mücadelenin bir parçası ve tartışmaların öncelikli başlığı oldu. Böylelikle de bu dönemdeki göçün politik karakterini teslim eden çalışmalar da ortaya göçün Türkiye kentlerinde yarattığı devasa dönüşümü kapsamlı bir şekilde ele alacak bir çerçeve oluşturamadılar.

Bunlardan bağımsız olarak bu dönemde bahsettiğimiz eksikliğin ortaya çıkmasında Türkiye'de sosyal bilimlerde özellikle 1990'lardan sonra ortaya çıkan iki eğilimin rolünü hesaba katmak gerekiyor. Bunlardan birincisi sosyal bilimlerde "postmodern dönüş ya da kayma" olarak anılan sürecin Türkiye'de de etkisini hissettirmesi. Postmodern epistemolojinin üç özelliğinin Türkiye'deki göç çalışmalarını tesiri altına aldığını söyleyebiliriz: Bunlardan birincisi "büyük anlatıların eleştirisi" adı altında makro ölçekli ve tarihselçi yaklaşımlara duyulan şüphenin göçün ülke ölçeği ile ve ülkedeki genel tarihsel ve toplumsal dönüşümle ilişkili şekilde ele almaktan alı koyması ve yerelin "kendine mahsusluğunun" kabulüyle göç çalışmalarının mikro ölçeğe sıkışması. İkincisi ise sınıf eksenli örgütlenmelerin veya çatışmaların yerini kimlik taleplerine dayalı yeni toplumsal aranışların veya hareketlerin aldığı iddiasıyla araştırmanın yönünün kentte göç ile değişen sınıf ilişkilerinden kimlik yapılanmalarına çevrilmesi. Göç ve kimlik meselesine odaklanmak başlı başına bir problem olmamakla birlikte bu yeni kimi yapılanmalarının maddeci veya tarihselci değil postyapısalcı bir çerçeveden değerlendirilmesi Türkiye ölçeğinde göçün yarattığı toplumsal dönüşümün yönünü tarif etmeye yönelik arayışların ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu dönemde ortaya çıkan diğer bir eğilim Türkiye'deki sosyal bilimler araştırmalarının kimi proje fonlayan kurumların finansmanına bağımlı kılınması ve bu durumun pek çok göç çalışmasının tekil projeler şeklinde yürütülmesi sonucunu doğurması. Bildiğiniz üzere Türkiye'deki akademik çalışmaları fonlayan kurumların pek çoğu Avrupa kökenli. Özellikle Batı Avrupa'da uluslararası göç, göçmenlik, mültecilik gibi meseleler Batı Avrupa ölçeğinde sosyal bilimlerin en popüler araştırma konuları. Mesele AB ülkelerinin tümünü ilgilendirdiğinde uluslar arası göç ve göçmenlik mevzuu ile ilgili birde fazla ülkeyi kaplayan, uluslar arası karşılaştırmalı göç projeleri AB başta olmak üzerde pek çok kurumdan

destek görüyor ve son dönemlerde Türkiye'de göç üzerine çalışan pek çok araştırmacı da bu tür uluslar arası ölçekli projelere dahil oluyor. Burada sorun şu ki bu tür projeler hem araştırma sorularını ve temalarını, hem de göç meselesini incelemeye dair modelleri Batı Avrupa'daki göçmenlik, mültecilik ve uluslar arası göç gibi Türkiye'ye yabancı sayılacak sorunlardan devşiriyor. Bu durum Türkiye'deki göç araştırmacılarının bu Batı Avrupa'dan devşirilen şablona uyum sağlayabilecek konuları incelemeye itiyor. Mesela Türkiye'nin uluslar arası göç trafiğindeki yeri, Türkiye'deki mülteciler vs. bunlar çok önemli olmakla birlikte Türkiye'nin bütününde ya da kentlerindeki toplumsal yaşamda büyük dönüşümler yaratacak düzeyde etki yaratan konular değil. Bunlar Batı Avrupa'da ise, tersine, oradaki kentsel ve toplumsal dönüşümün birincil itkisini teşkil ediyor. Türkiye kentlerini ve toplumsal yaşamı daha başat olarak dönüştüren daha önce de söylediğimiz gibi son 20 yıldaki Kürt göçü. Araştırmacıların daha başat olan bu konuya yönelmeden bu tür uluslar arası göçü ilgilendiren konulara meyil etmelerinin 1980 sonrasına dair göç çalışmalarını kısırlığını besleyen diğer bir etken olduğunu düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Aker, Tamer, Betül Çelik, Dilek Kurban, Turgay Ünalan, and Deniz Yükseker. 2005. *The problem of internal displacement in Turkey: Assesment and policy proposals.* İstanbul: TESEV.

Ayata, Bilgin, and Deniz Yükseker. 2007. İnkar siyasetinden idare politikasına: Kürtlerin zorunlu Göçü. *Birikim* 213: 42-6.

———. 2007. Kürtlerin yerinden edilmesine ulusal ve uluslararası tepkiler. *Birikim* 213: 47-60.

Çelik, Ayşe Betül. 2002. Migration onto identity: Kurdish mobilization through associations in Istanbul. PhD., Binghamton University.

Danielson, Michael, and Ruşen Keleş. 1980. Urbanization and income distribution in Turkey. In *The political economy of income distribution in Turkey.*, eds. Ergün Özbudun, Aydın Ulusan, 269-344. New York: Holmes and Meier Publishers.

Doğan, Ali Ekber. 2002. *Birikimin hamalları: Kriz, neoliberalizm ve kent*. İstanbul: Donkişot.

———. 2001. Türkiye kentlerinde yirmi yılın bilançosu. *Praksis* (2): 97-123.

Erder, Sema. 1999. *Kentsel gerilim*. Ankara: Umag.

———. 1996. *İstanbul'a bir kent kondu: Ümraniye*. İstanbul: İletişim.

Erman, Tahire. 2001. Rural migrants and patriarchy in Turkish cities. *International Journal of Urban and Regional Research* 25 (1): 118-33.

HÜNEE (Hacettepe Üniversity Population Studies Institute). 2006. *Turkey, migration and internally displaced population survey*. Ankara: İsmat.

Icduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci, and İsmail Aydıngün. 2001. *Türkiye'de İç Göç,* Tarih Vakfı: İstanbul

Karpat, Kemal H. 2001. *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*. New York: Oxford University Press.

———.1973. *Social change and politics in turkey;;a structural- historical analysis*. Leiden: Brill.

Kıray, Mübeccel Belik. 1972. *Örgütleşemeyen kent: İzmir'de iş hayatinin yapisi ve yerleşme düzeni*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Kurban, Dilek, Ayşe Betül Çelik, and Deniz Yükseker. 2006. *Overcoming a legacy of mistrust: Towards recoincilation between the state and the displaced*. İstanbul: TESEV.

Şengül, Tarık. 2003. On the trajectory of urbanisation in turkey: An attempt at periodisation. *IDPR (International Development Planning Review),* 25(2): 153-68.

———. 2001. *Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme üzerine yazılar*. İstanbul: WALD Demokrasi Kitaplığı.

Şenyapılı, Tansı. 1978. Bütünleşmemiş Kentli Nüfusu Sorunu, Ankara: Baylan.

Tümertekin, Erol. 1968. *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul: Taş.